

EXISTOVALA NA SLOVENSKU SOCIÁLNO-VÝCHOVNÁ TERAPIA?

DOES SOCIAL-EDUCATIONAL THERAPY EXIST IN SLOVAKIA?

Jana LEVICKÁ

Abstrakt

V rámci Československej republiky sme sa od jej vzniku, v roku 1918, stretávali s postupnou tvorbou jednotného konceptu vzdelávania v sociálnej práci, pričom jasne dominoval prístup ukotvený v prípadovej sociálnej práci. V tomto kontexte sa po roku 1990 začal vyzdvihovať Krakešovej koncept psycho-sociálno-výchovnej terapie. V českej odbornej literatúre je spomínaná problematika dostatočne rozpracovaná s tým, že sa poukazuje na aplikáciu tohto prístupu, predovšetkým v Prahe a neskôr v Ostrave. Aplikácia teórie vypracovanej Krakešovou-Doškovou v slovenskom prostredí sa predpokladá, ale nie je potvrdená žiadnou odbornou expertízou. Viaceré novšie tvrdenia viažuce sa k osobe a dielu Marie Krakešovej-Doškovej majú podobu skôr ideálu ako faktu. Primárnym cieľom príspevku je preto kritická reflexia pohľadu na prínos Krakešovej-Doškovej k rozvoju prípadovej sociálnej práce s fokusom na slovenské prostredie.

Kľúčové slová: SOCIÁLNO-VÝCHOVNÁ TERAPIA. MÁRIA KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ. PRÍPADOVÁ SOCIÁLNA PRÁCA.

Abstract

In the Czechoslovak Republic, since its establishment in 1918, we have encountered the gradual creation of a unified concept of education in social work, while the approach anchored in case-based social work clearly dominated. In this context, Krakeš's concept of psycho-social-educational therapy began to be highlighted after 1990. In the Czech professional literature, the mentioned issue is sufficiently elaborated, with the fact that the application of this approach is pointed out primarily in Prague and later in Ostrava. The application of the theory developed by Krakešová-Došková in the Slovak environment is assumed, but is not confirmed by any professional expertise. Several more recent claims related to the person and work of Maria Krakešová-Došková have the form of an ideal rather than a fact. The primary goal of the paper is therefore a critical reflection on the contribution of Krakešová-Došková to the development of social case work with a focus on the Slovak environment.

Keywords: SOCIAL-EDUCATIONAL THERAPY. MÁRIA KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ. SOCIAL CASE WORK.

ÚVOD

Znovuotvorenie pregraduálnej prípravy v odbore sociálna práca po roku 1990 bolo spojené s tvorbou nových študijných programov a následne aj celej rady študijných textov, učebníc, odborných a vedeckých prác. Prevažná väčšina textov pritom uvádzala, že Marie Krakešová-Došková je jedinou československou autorkou, ktorá k rozvoju profesie prispela vlastnou, originálnou teóriou (Matoušek a kol., 2001; Navrátil, 2001; Navrátil, Kříčková, 2020; Novotná, Schimmerlingová, 1992; Klimentová, 2013; Kodymová, 2015; Brmula, Kodymová, Michelová, 2014 a ďalší). Zároveň autori uvádzajú, že Krakešová svoju teóriu overila aj vlastnou praxou spojenou s výskumom (Klimentová, 2013). Za vrchol práce Krakešovej-Doškovej je pokladaná jej psycho-sociálno-výchovná terapia. V rámci riešenia širšie koncipovaného výskumu sme prirodzene dospeli k otázke, od kedy,

od ktorého konkrétneho času je možné hovoriť o existencii teórie psycho-sociálno-výchovnej terapie? A v nadväznosti na to, aké boli predpoklady, že tento teoretický koncept sa rozšíri natoľko, aby sme mohli potvrdiť jeho existenciu aj v prostredí súčasného Slovenska?

1 METODOLÓGIA

V centre nášho záujmu stojí snaha o reflektovanie ukotvenia sociálno-výchovnej terapie podľa Marie Krakešovej-Doškovej v československom, a špecificky v slovenskom prostredí. Vychádzajúc zo skutočnosti, že Marie Krakešová-Došková bola publikačne aktívna už počas I. Československej republiky, sa nám ako optimálny dizajn javil historický výskum.

Z metodologického hľadiska historicky fokusovaný výskum zaraďujeme medzi sociálne orientované výskumy, čo znamená, že aj tento druh výskumu vychádza z metodológie sociálneho výskumu. Špecifikom je, že predmetom výskumnej aktivity bádateľa sú historické skutočnosti. Spracovávanie historických skutočností je možné vnímať ako retro-rozprávanie, ktoré je založené na schopnosti výskumníka pohybovať sa v čase smer späť, teda od súčasného poznania skúmaného javu do minulosti a tiež od identifikovaného vzniku udalosti k súčasnosti, respektíve k času, keď skúmaný jav prestal fungovať. Táto historická trajektória nám umožňuje nielen spoznávať fakty časovo a priestorovo vzdialené, ale porozumieť aj okolnostiam ich vzniku a odhaliť vplyv skúmaného javu na prítomnosť (Garrahan, 1946).

Z ponuky metód používaných v historickom výskume sme si zvolili chronologickú metódu (nazývanú tiež problémovo-chronologická metóda), ktorá spočíva v štúdiu sledu určitých historických skutočností tak, ako sa objavovali v konkrétnom historickom úseku.

2 ZÁKLADNÉ FAKTY ZO ŽIVOTA A DIELA MARIE KRAKEŠOVEJ – DOŠKOVEJ

2.1 *Vybrané biografické údaje*

Marie Krakešová - Došková sa narodila 3. júla 1898 v českom kúpeľnom meste Toušeň. Jej pozitívny vzťah k vzdelaniu bol podporovaný aj v rámci rodiny a tak po skončení základnej (v tom čase obecnej) školy pokračovala v štúdiu na známej MINERVE. Minerva bola dievčenským reálnym gymnáziom, na ktorom žiačky okrem iného získala vedomosti z latinčiny a francúzštiny. Práve na Minerve sa prvý raz stretla s Alicou Masarykovou, s ktorou v neskoršom období úzko spolupracovala pri budovaní vzdelávania pre oblasť sociálnej starostlivosti. Po ukončení štúdia na gymnáziu Krakešová-Došková pokračovala vo svojom vzdelávaní štúdiom antropológie¹ a súbežne s tým študovala na Prírodovedeckej fakulte Karlovej univerzity tiež zoológiu a prírodnú filozofiu. Paralelne so štúdiom na Karlovej univerzite sa venovala aj štúdiu na „sociální škole“. Po vzniku prvej Československej republiky z podnetu Alice Masarykovej vycestovala v roku 1920 na dvojročný študijný pobyt do Ameriky

¹ Ako uvádza Kodymová, Krakešová-Došková mala veľký záujem o štúdium psychológie, ale v tom čase nebolo možné tento odbor na Karlovej univerzite študovať, keďže tam chýbal profesor psychológie.

na univerzitu Vassar College², kde sa venovala najmä štúdiu sociológie. Po návrate z USA v roku 1923 obhájila malý doktorát z prírodných vied a získala titul RNDr. (Kodymová, 2015). Už v období vysokoškolského štúdia sa začala venovať transformácii dobrovoľníctva na sociálnu prácu ako špecializovanú odbornú činnosť. Skúsenosti a poznatky získané v USA, kde sa stretla s prácami viacerých autorov, ktorí sa venovali prípadovej sociálnej práci, sa snažila Krakešová-Došková odovzdať prostredníctvom svojej prednáškovej na Ženské vyšší škole pro sociální péči v Prahe.

Jej profesionálny záujem o rozvoj prípadovej práce posilnilo aj manželstvo s Jozefom Krakešom, ktorý pracoval na Ministerstve sociálnej péče³. Ich spoločný záujem o sociálnu prácu vyústil aj do spoločnej publikácie *Sociální případ*, ktorá je často označovaná ako prvá československá učebnica metód prípadovej práce (Krakešová, Kodymová, Brnula, 2019).

Okrem publikačnej a prednášateľskej práce Krakešová-Došková prispela k rozvoju profesie sociálna práca aj svojou organizačnou prácou. Spolu s ďalšími sociálnymi pracovníčkami založili pracovnú skupinu, v ktorej prebiehali diskusie o metódach sociálnej práce a o ich skúsenostiach s prácou v teréne (Kodymová, 2015). Ako uvádza Kodymová, v roku 1921 Krakešová so spolužiačkami založili Organizáciu absolventek Vyšší školy sociální péče. Podobné informácie nájdeme aj v práci Sotoniakovej (2005), ktorá poukázala na podmienky, ktoré si v tom čase stanovili sociálni pracovníci usilujúci o kvalitný výkon praxe. Boli to nasledovné podmienky:

- 1) Profilovanie sociálnej starostlivosti ako samostatného pracovného odboru,
- 2) Vybudovanie systému samostatného sociálneho školstva, ktorý by bol súčasťou systému vysokoškolského vzdelávania a bol by zabezpečovaný štátom,
- 3) Hodnotenie sociálnej práce ako odborného výkonu.

Po vzniku Sociální fakulty v Prahe sa Krakešová-Došková stala jednou z jej vyučujúcich. Spolupráca s fakultou bola ukončená po zmene politického režimu v roku 1948 (Novotná, Schimmerlingová, 1992, Brnula, Kodymová, Michelová, 2014). Marie Krakešová-Došková spolu s manželom sa stiahli z verejného života. Ako však uvádzajú Brnula, Kodymová a Michlová (2014), po roku 1948 Krakešová-Došková spolupracovala s protialkoholickým oddelením nemocnice u Apolináře, kde viedla skupinové stretnutia a semináre a tiež spolu so študentmi pokračovala vo výskumnej práci. Zmena politického života v krajine priniesla Krakešovej-Doškovej aj zmenu v jej pracovnom živote. Bolo jej umožnené, aby začiatkom 70. rokov minulého storočia pôsobila ako konzultantka na Ministerstve práce a sociálnych vecí (Brnula, Kodymová, Michlová, 2014; Králik, 1986). A následne v roku 1973 vydala s podporou MPSV dvojdielnu prácu *Výchovná sociální terapie*⁴. Predhovor k práci napísala Brablecová, bývalá študentka Marie Krakešovej-Doškovej a v tom čase vedúca odboru na ministerstve práce a sociálnych vecí.

² Vassar College bola založená v roku 1861 v Hudson Valley v New Yorku a jej vtedajší názov bol Vassar Female College. Škola vznikla s cieľom umožniť ženám rovnocenné vzdelanie, aké mužom v tom čase ponúkali najlepšie vysoké školy v USA. Vassar College patrila medzi tzv. Seven Sisters čo bolo zoskupenie elitných ženských vysokých škôl. Pôvodne vznikla ako ženská škola a na koedukovanú formu vzdelávania prešla až v roku 1969.

³ JUDr. Josef Krakeš je jedným z prvých odborníkov, ktorí sa v ČSR venovali otázkam utečenectva.

⁴ Pomerne často je táto 2. dielna práca uvádzaná pod názvom Výchovná sociální terapie jako metoda individuální sociální práce.

2.2 Sociální případ podľa Krakešovej Doškovej

Krakešovej pozornosť od začiatku pôsobenia v oblasti sociálnej práce bola zameraná na prípadovú prácu s rodinou, s mimoriadnym záujmom o situáciu detí v rodine. Jej dlhodobým cieľom v tomto smere bolo preniesť spôsob sociálnej práce a jej metód zo zahraničia do československej sociálnej práce (Kodymová, 2015; Klimentová, 2013). K tomu smerovala od svojho študijného pobytu v USA, čo je možné pozorovať aj na jej publikačných výstupoch. Hoci viacerí autori za jej vrcholné dielo označujú prácu *Výchovná sociální terapie*, korene Krakešovej teórie sa nachádzajú v jej ranných prácach, hlavne v práci *Sociální případ*, ktorú napísala v spoluautorstve s manželom Josefom Krakešom. V tejto práci podáva výklad základných pojmov, na ktorých stojí jej teória. Centrálnym pojmom je v nej sociálny prípad, prostredníctvom objasňovania tohto pojmu je možné sledovať aj posuny v myslení Krakešovej-Doškovej. Používanie tohto termínu obhajuje nasledovne: „*České terminologii⁵ se doposud nepodařilo nalézt vhodnějšího označení pro osobu neb rodinu, která jest předmětem pozornosti a péče sociální organizace. Termín převzatý z cizí literatury nelze nahradití označením chudobný, nešťastný, ubohý, živořící, závislý, pomoci potřebující člověk. Ani nelze rozdrobiti jej ve výpočet lidských utrpení a béd, které nejčastěji sociální případ doprovázejí. Člověk opuštěný, slbomyslný, duševně zatížený, nemocný, invalidní, bez prostředků nemusí totiž být zároveň sociálním případem. Stává se jim teprve tehdy, není-li schopen svými vlastními silami neb za pomoci své rodiny ze svého obtížného postavení se dostat.*

Výraz sociální případ má svým obsahem krýti nejružnější druhy lidí fysicky, morálně či společensky úchylné.

Jak již bylo zdůrazněno, sociální případ vyznačuje se jednak tím, že vnějším zásahem porušen byl pravidelní život člověka neb rodiny a jednak tím, že člověk nedovedl tomuto vnějšímu zásahu svou vnitřní kapacitou čeliti.“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 13).

Takto široko vysvetlený pojem sociálny prípad na inom mieste Krakeš a Krakešová dopĺňajú nasledovne: „*Sociálním případem stává se člověk, kterému postavily se do cesty překážky v jeho prostředí, aneb v jeho fysických nedostatcích a který nedovede tyto překážky správně rozeznati, jejich nebezpečí odhadnouti a plánovitým trpělivým vlastním přičiněním je překonávati neb jim předcházeti.*“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 13) a ako dopĺňajú neskôr, tento človek nedokáže svoje problémy riešiť tak, „*aby byly ve shodě se základními společenskými řády.*“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 45).

Otázky súvisiace so sociálnym prípadom rozvinula hlbšie Krakešová už samostatne v práci *Psychogeneze sociálních případů. O vzniku sociální úchylnosti* (1946). Z tejto práce je jasné, že primárnou snahou Krakešovej sa stalo porozumenie osobnosti klienta. Vychádza pritom predovšetkým zo skúseností prípadových sociálnych pracovníčok z USA, ktoré boli klinicky orientované a úzko spolupracovali s psychiatrami a psychológmi. Potreba znalosti ľudskej psychiky a vývoj osobnosti jedinca s poznaním všetkým možných aspektov interných aj externých, ktoré môžu tento vývoj ovplyvniť sa tiahne celou touto prácou. Krakešová zároveň

⁵ V poznámke pod čiarou sa autori odvolávajú na cudzojazyčnú terminológiu, pričom uvádzajú termíny Social case. Der social Fall, einzelner Fall a tiež franúzke dobové pomenovanie klienta Le cas sociales (individuel), čo potvrdzuje ich kvalitnú orientáciu v súdobej zahraničnej literatúre. A hoci manželka Krakešová namietali, že tento termín nevystihuje celú podstatu toho, čo aj oni nazývali sociálnym prípadom, tento termín sa v československej praxi udomácnil natoľko, že aj v 21. storočí sa môžeme stretnúť s jeho verziou, ktorá bola používaná naprieč viacerými profesiami, a to kauza sociális.

naznačuje potrebu ďalšieho vedeckého skúmania tým, že pomenováva oblasti, na ktoré vtedajšie vedecké poznanie ešte odpovede neprinieslo. Ambíciou Krakešovej je teoreticky lepšie ukotviť sociálnu terapiu v československom prostredí. Prináša preto v svojej práci aj cenné odkazy na v tom čase aktuálne poznanie v zahraničí a snaží sa naň nadviazať. Krakešová-Došková približuje aspoň bazálne prvky teórií, ktoré priniesli práce Mery Richmond, Virginie Robinson, Bertha Capen Reynolds, Porter L. Lee, Maryon E. Kenworthy a ďalších. Tieto poznatky interdisciplinárne prepájala s poznatkami, ktoré prinášali významní psychológovia, sociológovia, či psychiatri. Na tomto základe buduje Krakešová teoretický koncept sociálnej práce. Sympatické nie je len jej nadväzovanie na aktuálne interdisciplinárne znalosti svojej doby, ale aj akési voľné pokračovanie prác M. Richmond (ktorá položila teoretické základy sociálnej diagnózy), V. Robinson (ktorá vo svojich prácach zachytila dovtedajší vývoj prípadovej sociálnej práce vrátane postupnej premeny zo sociologicky orientovanej praxe k psychologickému ukotveniu) a B.C Reynolds⁶ (ktorá rozšírila orientáciu prípadovej sociálnej práce o oblasť psychiatrie). Ako keby v pokračovaní na práce približujúce proces tvorby sociálnej diagnózy a práce, ktoré sa venovali otázkam etáp prípadovej sociálnej práce Krakešová sa zdánlivo vracia pred všetko toto úsilie. Prvým krokom, ktorý by mal predchádzať samotné stanovenie, sociálnej diagnózy, je podľa nej odborná pripravenosť sociálnych pracovníčok a pracovníkov⁷. Svoju pozornosť upriamuje na objasnenie toho ako a prečo sa z niektorých ľudí stávajú sociálne prípady. Využíva svoje interdisciplinárne poznatky a na základe nich postuluje jeden zo základných bodov jej budúcej teórie nasledovne:

„Člověk, který prožil svoje dětství v prostředí sociálně vadném, není tak dobře připraven na život, jako dospělý, který byl vychován v normální rodině. Člověk zdravý, uspokojený a ukázněný dovede se přispůsobiti většině změn, a to příznivých i nepříznivých bez porušení životní rovnováhy, a dovede též uvést v život nesčetné jiné změny, které jsou na prospěch lidské společnosti. Sociální případ nedovede asimilovat změny, překážky a většinu osobních nesnází. Neuspokojený a na život nepřipravený člověk postrádá životní rovnováhy nutné k rozvážlivé, ukázněné i pohotové funkci, jakou je lidský život. K lidské společnosti nedovede zaujmouti stanovisko zcela normální. Je buď na ní závislý, či je k ní apatický a často má k ní postoj vysloveně nepřátelský. Pochopitelně. Od počátku svého vývoje nebyl upůsoben, aby dorostl v sociálně dospělého člověka, aby se ke společnosti choval kladně a s ní spolupracoval.“ (Krakešová, 1946, s. 11). Z uvedeného je zřejmé, že medzi **neprekonateľné prekážky**, ktoré musí sociálny prípad/klient prekonávať patrí rodinné prostredie, ktoré Krakešová nazýva tiež rodinnou atmosférou. A táto má podľa nej zásadný formatívny vplyv na dieťa. *„Atmosféra v rodině opřádá jej členy imaginárními vlákny a proniká nehmotnou tvárlivou dědičnou základnou budoucích životů, působíc na ně přímo i nepřímo. Hrubé, nebo lhostejné, klidné nebo nervósní soužití nezůstane bez účinku na dítě. Citové prostředí formuje dítě nesčetnými, drobnými nepřímými kontakty, které působí jako odraz nálady, životního postoje a problémů rodičů, sourozenců i ostatních členů domácnosti, právě tak, jako péče a výchova, které se dítěti dostane od rodičů a rodiny přímo.*

⁶ Reynolds v spolupráci ďalšími klinicky orientovanými sociálnymi pracovníčkami a psychiatrami sa zaslúžila o vznik Child- guidance clients. Týmto názvom sa označovali špecializované poradne pre deti s problémami duševného zdravia.

⁷ Aj keď v práci Psychogenese sociálnych prípadů. O vzniku sociální úchylnosti (1946) Krakešová priamo netvrdí, že prvým predpokladom dobre zvládnutej sociálnej terapie sú kvalitné vedomosti o osobnosti človeka, jej vývoji a možných zmenách -pozitívnych aj negatívnych, z obsahu práce je tento záver možné jednoznačne identifikovať.

Pohoda v rodině jest výslednicí četných vlivů, které plynou z mnoha zdrojů. Jak u dítěte, tak i u rodičů řídící silou, která určuje rovnováhu jejich života, jest citová stránka. Zkušenosti, které rodičům přinesly uspokojení či nespokojení v jejich dětství, v době dospívání či později v manželství, stejně jako jejich výchova a ukáznění, ovlivňují citové prostředí v jejich nynější rodině. Na rodinou atmosféru má vliv též postavení rodiny v jejím okolí, její vztahy k sousedům, příbuzným, ke škole, ke kamarádům dítěte, hmotné starosti rodičů, nemoci rodičů, chronická invalidita některého z členů rodiny, snášelnost rodičů k sobě navzájem, nespravedlivost rodičů k dětem, nesnášelnost mezi sourozenci, nespokojenost rodičů s některým méně nadaným dítětem, ilegální poměry otce či matky, inteligence a vzdělání rodičů, jejich chybné sklony atd'. Rovněž v atmosféře rodiny spolupůsobí i nálady, problémy a životní postoje ostatních členů domácnosti. Podle zkušeností, čerpaných ze sociálních případů, vliv rodinného prostředí na dítě je tak velikým že lze stěžít si o tom učiniti představu."⁸ (Krakešová, 1946, s. 53-54).

Medzi ďalšie prekážky, ktoré sa stavajú do cesty človeku a sú len ťažko prekonateľné, zaradila Krakešová-Došková ešte spolu s manželom Josefom Krakešom širšie sociálno-ekonomické prostredie, v ktorom človek vyrastá. „*Rychlé sociální změny, vyvolané technickým a průmyslovým rozvojem, jsou charakterisovány velikým neklidem ve všem a všude. Problémy jsou tím větší, ježto nejsou jen místní povahy, nýbrž dotýkají se hospodářských a sociálních otázek v celém světě. Lidé klesají pod nezvyklým tempem v zaměstnání, vystupňovaným na nejvyšší hranici duševních a tělesných sil. Závodní tempo a neklid přenáší se do veřejného života, do úřadu do školy, do rodiny. Život stáva se závodním, kde každý snaží se vyniknouti a předstihnouti všechny ostatní i za cenu zkázy své nebo svého bližního. Lze pochopiti, že v této neúprosné soutěži přibývá lidí, které život odstrkuje a sráží k zemi. Činí z nich kategorii lidí – sociálních případů. Jsou odkázáni na cizí pomoc, kterou jim poskytují soukromné či veřejné sociální organizace.*“ (Krakeš, Krakešová 1934, s. 10).

Napriek tomu, že manželia Krakešovi vnímali vplyv širšieho prostredia na vznik problematického sociálneho fungovania určitej skupiny ľudí, neočakávali, že prípadová sociálna práca by sa mala angažovať pri zmene ekonomicko-politických podmienok krajiny.

„*Technický pokrok a industrializace našeho života způsobily, že dnešní člověk má před sebou otevřeno tolik různých možností.*

A přece stále přibývá lidí, kteří ani jedinou z těchto mnoha možností nemohou zachytiti a pro sebe použiti. Přibývá sebevrahů, pesimistů, lidí bez existence, ztroskotanců.

Těmito lidmi – sociálními případy – musí se společnost stále více zabývati. Sociální práce se snaží pochopiti je a jim pomoci.

Nedovedli se přizpůsobiti novému životu, nenalezli v sobě rovnováhy mezi možnostmi, které jim život otevřel a schopnostmi, aby jich použili.

*Nutno ještě dodati, že sociální práce individuální není všelékem. Stará se výhradně o jednotlivé sociální případy. Neodstraňuje ani nezmenšuje hospodářské a sociální nedostatky platného světového řádu*⁹. Je sice závislá na tom, jak tyto celkové poměry se utvářejí, neboť s rostoucí bídou a nedostatkem přibývá i osob závislých na sociální péči, avšak zároveň je na těchto celkových poměrech nezávislá potud, že sociální případy vznikají i v poměrech příznivých.“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 12).

⁸ Text zvýraznila autorka štúdie.

⁹ Text zvýraznila autorka štúdie.

Nad otázkami spojenými s materiálnymi podmienkami rodiny sa Krakešová (1946) zamýšľa najmä v kontexte situácie dieťaťa v takejto rodine. „*Po stránce fyzické i duševní potřebuje každý člověk ke svému normálnímu životu, aby byl do určité míry hmotně zajištěn. Většina sociálních případů je z chudých rodin. Je proto samozřejmá domněnka, že musí být nějaký vztah mezi chudobou a vznikem sociálního případu.*“

Vliv chudoby na fyzickou stránku je celkem známy. U dětí z rodin na nízké hospodářské úrovni je větší kojenecká úmrtnost, větší nemocnost, jejich vzrůst a tělesná váha jest nižší nežli u dětí z rodin lépe situovaných. Četné anthropologické práce ukázaly, jaký vliv má chudoba na změnu tělesných proporcí člověka. Jiné práce z odboru duševního vývoje a inteligence zvláště prokázaly tentýž vliv hmotných poměrů po stránce duševní. Nejméně pozornosti bylo dosud věnováno tomu, do jaké míry člověk žijící v chudých poměrech ztrácí schopnost spravovati zodpovědně své vlastní životní záležitosti.“

Aj v spojitosti s vplyvom chudoby na vývoj dieťaťa prináša Krakešová zahraničné poznatky, na ktoré nadväzuje a rozvíja ich. V tomto prípade išlo o výsledky výskumu Dr. Hildegardy Hetzerovej, ktorá porovnávala vplyv chudoby na vývoj detí, pričom sledovala skupinu detí pochádzajúcich z lepšie sociálne situovaných rodín (tzv. **deti pestované**) a porovnávala ich vývoj s deťmi, ktoré pochádzali z chudobných rodín (označovala ich ako **deti nepestované**). Krakešová zhrňuje poznatky dr. Hetzerovej s vlastnými skúsenosťami z prípadovej sociálnej práce a konštatuje, že: „*Tragika nepěstovaných dětí záleží v tom, že se vyvíjejí pomaleji a že je jim pro jejich pomalejší vývoj dáno méně času. Škola nepřihlíží k jejich pomalejšímu vývoji. Třebaže nepěstované dítě často prožívá v pokročilém školním věku ještě věk pohádek, dostává ve škole nesnadné úkoly, které neodpovídají jeho opožděnému vývoji. Ač by u nepěstovaných dětí pro jejich pomalejší vývoj měla škola také pomaleji postupovati a ač by měly nepěstované děti školu déle navštěvovati, jest jejich školní návštěva a jejich připravenost pro život již ve 14. roce skončena. Rozsah vyučované látky je příliš veliký. Stejně bezohledný je i život. Ačkoli nepěstované dítě je ještě dítětem a rádo by si hrálo, musí již pracovat a vydělávat, živit sebe a mnohdy přispívat na výživu svých rodičů nebo sourozenců.*“ (Krakešová, 1946, s. 176).

Ale ani tieto skutočnosti nie je možné jednoznačne označiť za neprekonateľné. „*Většina dětí nepěstovaných, které pocházejí z chudých poměrů, i když jsou v nevýhodě před dětmi pěstovanými, když dospějí, stávají se lidmi sociálně nezávadnými a mají normální poměr ke společnosti.*“ (Krakešová, 1946, s. 181). Práve toto presvedčenie vyvolalo u Krakešovej jej celoživotný záujem o otázky vzniku a formovania sa sociálno-patologických prvkov (sociální úchylnosti) u jednotlivca. Na objasnenie tohto fenoménu prináša do sociálnej práce individuálnej termín „**sociálna dospelosť**“. „*Pojem sociální dospělosti si zřídka vybavujeme. K ujasnění sociální dospělosti ve značné míře přispěje v budoucnu vědecké prozkoumání úchylného vývoje sociálních případů, u nichž lze poznati, že pod vlivem jejich vratké životní rovnováhy trpí především sociální vztahy k jejich blízkým lidem i k širším a vzdálenějším společenským celkům. Bude patrné, že lidem, kteří v opačném případě se vyznačují vyspělostí ve vzájemných vztazích a zodpovědností v plnění životních úkolů, dostalo se jejich životních podmínek v jejich prostředí a lepší přípravy pro život v jejich zkušenostech, takže mohli prodělati normální sociální vývoj a dospěti po sociální stránce. Sociální dospělost je možno definovat jako schopnost samostatně spravovati své záležitosti a zodpovědně plniti své životní úkoly ve svém sociálním prostředí a ve své společenské skupině, s níž soužití přináší oběma stranám uspokojení a prospěch a současně neporušuje harmonii s platným společenským řádem.*“ (Krakešová, 1946, s. 153). Krakešová zastáva názor že sociálne problémy

matiek a výchovné problémy ich detí sú úzko prepojené s matkinou *sociálnou nedospelosťou*. Už v tejto práci používa Krakešová striedavo termín sociálny prípad a klient. Termín klient sa v práci objavuje prevažne v spojitosti s odvolávaním sa na publikácie a prácu prípadových sociálnych pracovníčok a pracovníkov z USA, kde termín klient v 30. rokoch minulého storočia začal vytlačať termín sociálny prípad.

O dva roky neskôr Krakešová v svojej práci *Úvod do praxe na sociálnych klinikách* konštatuje, že „*Sociálnym prípadom nevedecky nazývame človeka buď sociálne oslabeného, alebo sociálne vykolejeného, ktorý je v péči niektorej sociálnej organizácie. Jiný termín – síce vžitý, avšak odbornější – je sociálny klient.*“ (Krakešová, Kodymová, Brnula, 2018, s. 110). Príčinami vzniku sociálneho prípadu sa zoberala počas kontinuálne počas celej svojej praxe. „*Nezpusobilost upraviť své poměry bez cizí pomoci objeví se dříve či později podle toho, jak velké úchytky od pravidelného a obvyklého života se vyskytnou. Sociálním případem se stává jedinec či rodina, která setkala se s nesnáze přesahujícími její schopnosti vyrovnati se s vyskytnuvšími se překážkami. Je tudíž nutno sociální případ skoumati se dvou hledisk: Jaké a jak velké jsou překážky, které se v určité rodině vyskytly, a jak velký je nedostatek vlastní schopnosti svěřencovy, aby se z neštěstí dostal.*“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 21). Podobne, ako Richmond, manželia Krakešovi rozlišujú medzi vonkajšími a vnútornými prekážkami, ktorým musí jednotlivec čeliť. „*Při studiu a úvahách o sociálním případě jest zkoumati na jednotlivých případech, jaký vzájemný vztah při vzniku sociálního případu mají ony vnější překážky, které v životě člověka se vykytly, a nedostatky vnitřního rázu, které nedovolují člověku, aby překážky překonal.*“

Za vnější překážky jest považovati události, které potkávají člověka, aniž by mohl míti na jejich vzniku a zániku rozhodující vliv. Jsou to nemoci, invalidita, stáří, nezaměstnanost, živelní pohromy, smrt a jiné nepředvídatelné skutečnosti.

Za vnitřní stránky, jež spolupůsobí při zrodu sociálního případu, lze pak pokládati souhrn nejružnějších složek, jež vystupují v duševní sféře lidského bytí a jež ve formě vhodných vlastností a návyků, přizpůsobivosti a nezdolnosti vedou člověka k překonávání nesnází a pomáhají mu přizpůsobiti se neodvratným ranám osudu neb jim předcházeti.“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 11).

Druhá kapitola práce Sociálny prípad má názov Metodika sociálnej práce individuálnej. V jej úvode píše „*Způsob jak vstoupí sociální pracovník do rodiny, jak hovoří, jak se dívá, jak jedná se všemi členy rodiny, jak hovoří s příbuznými, zaměstnavatelem, známými, sousedy, učitelem, lékařem, soudcem má tak bezprostřední vliv na výsledek jeho práce, že třeba věnovati mnoho pozornosti těmto úkonům. Tato technická stránka činnosti sociálního pracovníka má značný vliv na úspěch či neúspěch jeho práce, že jest vhodno vytýčiti pracovní plán a program aspoň několika hesly, podle nichž třeba postupovati.*“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 57). Krakešovi sa nevyjadrujú o etapách, či fázach prípadovej práce individuálnej, ale uvádzajú jednotlivé kroky a ich postupnosť.

- 1) Poznať sociálny prípad,
- 2) Roztriediť a zanalyzovať získaný materiál,
- 3) Zostaviť pravdepodobný vývoj úpadku,
- 4) Analyzuje príčiny úpadku a vypracuje záver, ktorý by mal obsahovať odhalenie vzájomného vzťahu medzi vonkajšími prekážkami a nedostatkom vlastných síl klienta potrebných na prekonanie prekážok,
- 5) Sociálny pracovník na základe záverov vypracuje pracovný plán,
- 6) Postupuje podľa plánu (Krakeš, Krakešová, 1934).

Pri objasňovaní významu sociálnej diagnózy je už v tejto práci badateľný odklon od Richmondovej a príklon k jej objasňovaniu v rámci psychosociálneho prístupu, ktorý nachádzame aj u Hamiltonovej. Hamiltonová požadovala, aby sociálni pracovníci rešpektovali dynamiku vývoja sociálneho prípadu, a aby k diagnóze pristupovali ako hypotéze, teda k niečomu, platnosť čoho je potrebné priebežne overovať (Levická, Levická, 2015; Klimentová, 2013). Na možné dynamické zmeny, ku ktorým môže prísť počas práce na riešení klientovej situácie upozornili aj Marie a Josef Krakešovi. *„Sociální pracovník nezjišťuje přítomný stav, v jakém se nalézá sociální případ, nýbrž pozoruje před sebou plynoucí život, každým okamžikem změnitelný. ... Sociální pracovník nezjišťuje poměry svěřencovy v určitou hodinu jeho života, nezjišťuje jeho stav, nýbrž pozoruje běh jeho minulého života a promítá jej do budoucnosti. Podstata činnosti sociálního pracovníka tkví v jeho dynamickém poměru ke svěřenci.“* (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 59). Tento prístup k sociálnej diagnóze je možné označiť za stabilný prvok teórie Marie Krakešovej-Doškovéj. *„Každá sociální diagnóza musí ve skratce zrcadlit celý sociální vývoj dotyčného jednotlivce. I když po formální stránce nemusí být v sociální diagnóze zachycen postupný vývoj, je třeba, aby sociální diagnóza obsahovala zjištění: a/ o jaký problém se jedná, b/ jaké příčinné vlivy vzhledem k problému úchylný vývoj vyvolaly, c/ jaký vyvolaly vývojový proces a jaké deformované vztahy a postoje vznikly v příčinné souvislosti s problémem, d/ do jaké větší skupiny klientů s podobným úchylným vývojem by bylo možné zařadit klienta s touto sociální diagnózou.“*

Základem sociální diagózy je zjištění příčinných vlivů úchylného vývoje a poznání vývojového procesu ze životní historie klientovy. Je patrné, že sociální diagnóza má etiologický charakter. Shodujeme se s některými uvedenými autory¹⁰, že sociální diagnóza má jít na kořen problému a objasnit jej v příčinné souvislosti s vlivy vnitřními i vnějšími. Teoreticky není rozdílu ani v tom, že problém má být objasněn z klientovi životní historie.“ (Krakešová, 1973, s. 63).

Krakešovej chápanie sociálnej práce je budované v psychologickom kontexte a preto je samozrejmé, že aj dôvody problémov v oblasti sociálneho fungovania jednotlivca, či rodiny hľadala práve v tejto oblasti, pričom ju v súlade so vtedajším trendom Krakešová rozšírila o prevýchovu jedincov, či rodín. *„Podstata sociální práce individuální skutečně spočívá v tom, že má přetvořiti sociální případy opět v lidi, žijící plným životem. K tomu ovšem bylo by mnohdy zapotřebí tak dlouhého a velikého úsilí, že v mnoha, ba ve velké většině případů neodstraňuje sociální pracovník kořen zla, nýbrž řeší bezprostřední naléhavé úkoly, které nestrpí odkladu.“* (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 47). V tomto zmysle uvažujú o sociálnej práci v dvoch vzájomne sa doplňujúcich rovinách. Jedným z dôvodov pre takéto rozloženie praxe podľa nich je, že *„Sociální práce individuální ve své dokonale formě má pečovatí o změnu lidí společensky vadných, avšak mnohdy nemůže dosáhnouti tohto konečného cíle a musí se spokojiti s tím, že odstraňuje bezprostřední závary, které sice jsou velmi naléhavé, avšak jejich odstraněním se trvalé nápravy nedocílí.“* (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 48). Sociálnu prácu tak členia na externú a internú stránku sociálneho prípadu. *„Pro jednoduchost a z nedostatku vhodnější terminologie možno označiti onu část pomocných úkonů sociálního pracovníka, která se týká vnější stránky*

¹⁰ Krakešová-Došková sa v svojich prácach odvoláva predovšetkým na M. Richmond (Social Diagnosis, 1917), V. P. Robinson (A Changing Psychology in Social Case Work, 1934), A.G. Hamilton (Theory and Practice of Social Case Work, 1940) F. Hollis (Social Case Work in Practice Family, 1945, Case Work A psychosocial Therapy, 1965), ale tiež na P. Leonard (Sociology in Social Work, 1966), J. Moffett (Concept in Casework Treatment, 1968).

sociálního případu, konkrétní pomoci, kdežto úsilí o vnitřní převýchovu sociálního případu výchovnou sociální péčí.“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 81). Krakeš, Krakešová následne pokračujú zdôvodnením nutnosti oddelenia „technickej“ zložky sociálnej práce od výchovnej zložky. V poznámke pod čiarou uvádzajú aj zdroj ich inšpirácie, ktorým bola práca **A study of social treatment**¹¹, autorom ktorej bol Porter R. Lee (1923). Ako manželia Krakešovi uvádzajú, Lee rozlišoval medzi *executive aspects of treatment* a *leadership aspects of treatment*. Termínom *executive aspects of treatment* označoval konkrétnu pomoc sociálneho pracovníka, ktorú chápal ako výkonnú zložku prípadovej sociálnej práce. Oproti tomu termín *leadership aspects of treatment* používal na označenie tej časti intervencie, ktorú popisoval ako vedenie, vodcovstvo, či smerovanie (Krakeš, Krakešová, 1934).

3 OD SOCIÁLNEJ PRÁCE INDIVIDUÁLNEJ K VÝCHOVNEJ SOCIÁLNEJ TERAPII

Diskusia okolo sociálnej terapie intenzívne prebiehala v dvoch vlnách. Prvú vlnu je možné začleniť do poslednej dekády 20. storočia v súvislosti s obnovením pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov a pracovníčok na vysokoškolskej úrovni¹². Druhá vlna prišla koncom prvej dekády nového milénia, pričom táto prebiehala (a doteraz nie je uzavretá) vo vnútri odboru sociálna práca.

V slovenskom prostredí sa v odbornej literatúre môžeme so sociálnou terapiou stretnúť v súvislosti s prácami zameranými na oblasť metód sociálnej (napr. Levická, 2002, 2008; Máteľ, 2013; Máteľ, Hardy, Bachyncová Giertliová, 2015; Šlosár a kol., 2017) a potom s časopiseckými príspevkami zameranými konkrétne na oblasť socioterapie, alebo sociálnej terapie (Balogová, 2016; Bosá, 2016; Kvašňáková, 2016; Balagová, Hamadej, Pízová, 2018 a i.)¹³. V kontexte sociálnej práce slovenskí a českí autori a autorky vždy odkazujú na sociálnu terapiu podľa Krakešovej-Doškovej, bez bližšieho objasnenia toho, ako Krakešová-Došková charakterizovala sociálnu terapiu. V niektorých prácach sa stretneme s tým, že autor/autorka stotožňuje Krakešovej výchovnú sociálnu terapiu z psychoterapiou, čo je ale v rozpore s jej nasledovným tvrdením. „Česká terminologie není dosud v tomto odboru ustálena¹⁴. I sám odbor sociální práce s jednotlivci a s jednotlivými rodinami měnil svůj název. Podle amerického termínu /A social case work/byl nazván „případovou prací sociální“, později konkrétní prací sociální a během let 1928-1949 je označován názvem „individuální sociální práce“. V nové době je v mezinárodní literatuře /americké i anglické/ používán termín Psychosocial therapy /psychosociální terapie/. Termín social case work však dosud existuje. V této knížce jsou užívány všechny termíny podle toho, co je čtenáři v dané situaci srozumitelnější. Vedle toho má tentýž význam název „sociální práce s jednotlivci“ a obor „psycho-sociální pomoc“ rodině a jednotlivci. Podobná nesnáze je s termínem, který je v cizí literatuře znám jako „Social case“ – sociální případ. Tento termín není vhodný, i jinde je pokládán za ponižující a urážející. Mezinárodně je však uznáván termín sociální klient /Social

¹¹ Tento príspevok bol publikovaný v časopise The Family.

¹² Táto diskusia prebiehala predovšetkým medzi zástupcami psychológie a reprezentantmi sociálnej práce, pričom dôvodom sporu bolo mylne stotožňované sociálnej terapie s psychoterapeutickou praxou.

¹³ Túto diskusiu autorka nepokladá za uzavretú, ale vzhľadom k cieľom tejto štúdie jej nebude venovať širšiu pozornosť.

¹⁴ Porovnaj s podobným argumentovaním, ktoré bolo použité v práci Sociální případ (Krakeš, Krakešová, 1934).

client/, který je i v této knize používán. V knize „*Psychogenese sociálních případů*“ je užíván termín „*člověk sociálně vykořeněný ei sociálně vyřinutý*.“ (Krakešová, 1973, s. 146).

Z tohto textu je zrejmé, že Krakešová-Došková síce vnímala ako problém používanie viacerých termínov na označenie toho, čo sa ako komplex začiatkom 20. storočia nazývalo prípadovou sociálnou prácou (social case work), no rozhodla sa ho teoreticky riešiť. Ako sama píše „*V této knížce jsou užívány všechny termíny podle toho, co je čtenáři v dané situaci srozumitelnější.*“ (Krakešová-Došková, 1973, s. 146). Na základe toho by sme mohli zjednodušene tvrdiť, že Krakešová-Došková stotožňuje prípadovú sociálnu prácu so sociálnou terapiou. Stotožňovanie sociálnej práce prípadovej so sociálnou terapiou potvrdzuje aj jej nasledovné tvrdenie.: „*Tato kniha je věnována počátkům psycho-sociální pomoci, jinými slovy použití psycho- sociální terapie u nás.*“ (Krakešová-Došková, 1973, s. 20). Pri pozornejšom štúdiu jej práce *Výchovná sociální terapie*, I. díl však nachádzame Krakešovou-Doškovou načrtnuté základné rozdiely. „*Například v některých zápaních a severských zemích, kde byla před válkou hospodářská úroveň vyšší než u nás, sociální politika a sociální práce trpěly značnou konzervativností. V těchto zemích měly sice mnohá pokroková sociální zařízení, avšak sociální pomoc jednotlivcům podržela dlouho tradiční charitativní charakter. Bylo tomu snad tak proto, že sociální problémy jednotlivců, převážně materiálního rázu, se zdanlivo snadno řešily hmotnou pomocí bohatých jednotlivců či církevně nebo jinak soukromně organizovaných sociálních spolků. Problémům, které byly složitější po stránce psycho-sociální se věnovala pozornost až mnohem později, kdy již moderní psychologie a psychiatrie poskytly potřebné předpoklady.*“ (Krakešová, 1973, s. 12-13). Na základe tohto textu je možné konštatovať, že termín prípadová sociálna práca, alebo ako Krakešová-Došková častejšie používala, individuálna sociálna práca spájala so široko koncipovanou formou pomoci jednotlivcom a rodinám, ktorá obsahovala aj poskytovanie finančnej a materiálnej pomoci. Na označenie špecifického výseku tejto pomoci používa termín sociálna terapia. Sociálna terapia je určená jedincom, u ktorých prišlo k vzniku sociálnej úchylnosti (Krakešová-Došková, 1946), čiže k vzniku sociálno-patologického správania ako dôsledku nepriaznivých životných podmienok klienta počas jeho detstva (Krakešová-Došková, 1973). „*Do klientova dětství plného nesnází zasahovaly četné destruktivní vlivy. Životní podmínky, ve kterých klient žil v dětství, byly neúměrné jeho psycho-sociální kapacitě, jež byla většinou negativně ovlivněna především jeho citovou a výchovnou deprivací.*

Tak se životní historie sociálních klientů staly klíčem k ojasnění vzniku psycho-sociálních problémů u dospělého jednotlivce a základem pro psycho-sociální pomoc, jež u některých klientů záležela v dlouhodobém výchovném vedení.“ Krakešová, 1973, s. 18).

Krakešová – Došková termín **sociálna terapia** tak používala na označenie sociálnej práce s vybranými skupinami, pri ktorých sa bežné formy sociálnej pomoci javia ako nedostatočné a to z dôvodu že „*Hluboká citová deprivace v klientově dětství vyvolala vnitřní změny v jeho vztazích a jeho nekritické postoje vynutily psychologický způsob pomoci.*“ (Krakešová-Došková, 1973, s. 20).

Krakešová tak postuluje, že sociálna terapia ako metóda nápravy porúch v oblasti sociálneho fungovania klientov musí byť postavená na psychologických poznatkoch o osobnosti klienta, znalostí z oblasti sociálnej patológie, z oblasti sociológie a tiež na poznatkoch a zručnostiach z oblasti pedagogiky, ktorá poskytuje sociálnej práci informácie o organizácii a realizácii prevýchovy. „*Sociální pracovník je praktický odborník, který má dospělému klientu pomoci svým vedením řešit jeho problém na úrovni poznatků dnešní psychologie, sociologie a psychiatrie a na úrovni vědomostí ze zdravotních a četných jiných přílehlých oborů.*“ (Krakešová-Došková, 1973, s. 145). V dôsledku

negativních zkušeností z dětstva si klient vytvořil nerealistický obraz o sebe, swojej rodine a celkovo o spoločnosti, preto je „*Cílem výchovného působení pracovníka je dát klientu možnost, aby si vypěstoval kritický smysl pro realitu svých problémů a jejich řešení. Pozvolna a postupně chce pracovník přivést klienta ke kritickému nazítání na svůj problém. Úkol je tím těžší, čím více je porušena klientova schopnost nezávislého myšlení a jednání.*“ (Krakešová-Došková, 1973, s.113). Krakešová-Došková na základe vlastnej praxe, ale aj na základe štúdia literatúry z oblasti psychológie a patopsychológie, si bola vedomá sily, ktorou negatívne až bolestivé skúsenosti z detstva môžu pôsobiť na dospelého klienta. Práve tieto zážitky sa stávajú predmetom záujmu sociálneho pracovníka, ktorý ich v začiatkoch spolupráce musí nielen správne identifikovať, ale v rámci formulácie sociálnej diagnózy je potrebné pomenovať aj kauzálne vzťahy medzi jeho detstvom a dospelosťou a na tomto základe potom pripraviť plán výchovno-sociálnej terapie. „*Rodinné prostředí a jiné příčinné skutečnosti, které negativně ovlivnily klientův socializační vývoj a dezintegrovaly jeho sociální vztahy, musí být ve výchovné sociální terapii nahrazeny novými skutečnostmi, které v klientově vývoji vyvolají nové konstruktivní síly a budou utvářet jeho nový sociální vývoj. Klientův deformovaný vývoj ukazuje jaké škodlivé vlivy na něj působily a jak na ně reagoval. Z příčinných vlivů a z procesu deformovaného vývoje lze určit, jakých nových vhodných zkušeností se musí klientu dostat k ozdravení jeho sociálního vývoje. Znalost klientova porušeného vývoje určuje jak volbu klientova výchovného prostředí ve styku s pracovníkem, tak volbu celého psychologického vývoje postupu ve vedení klienta, aby byly destruktivní zkušenosti a jejich deformující následky ve vyšinutém chování v procesu převýchovy nahrazeny zkušenostmi nového vývoje, jež vytvoří klientovy normální vztahy a postoje.*“ (Krakešová, 1973, s. 74).

Pojmom výchovné prostredie označuje vzťah, ktorý v rámci sociálnej terapie buduje sociálny pracovník so svojím klientom. „*Terapeuticko-výchovné prostředí buduje pracovník svým stykem s klientem. Počíná si tak, aby z klientovy počáteční nedůvěry vznikl nový vztah, který se stane pro klienta výchovným prostředím.*

Většinou klienti spočátku nemají k pracovníku potřebnou důvěru, poněvadž mnozí jsou k svému okolí a ke společnosti vůbec velmi nedůvěřiví. Jiní mají vysloveně nepřátelský vztah k jakékoli autoritě. Sociální pracovník je ve své funkci autoritou a za takovou musí být pokládán, má-li jeho působení splnit svůj výchovný cíl.

Příprava a vytvoření výchovného prostředí závisí od splnění dvou základních podmínek: a. klient musí získat k pracovníkovi důvěru, b. potřebuje mít pocit, že pracovník je společenskou autoritou, aby ho mohl respektovat v jeho roli sociálního pracovníka.

Pracovník umožní klientu aby, aby v prostředí důvěry a víry v jeho společenskou autoritu a prestiž prodělal svůj společenský přerod a změnil vztahy k svému okolí.“ (Krakešová, 1973, s. 81-82)¹⁵

So zdôrazňovaním potreby pozitívneho vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a sociálnym prípadom/klientom sa stretneme už v práci Sociálny prípad „*Sociální pracovnice, jež skutečně chce přispěti k rozvoji osobnosti svěřencovi, musí dáti do své práci svoji osobnost.*

¹⁵ Krakešová-Došková (1973) v tejto súvislosti upozorňuje na Biestekovu prácu (1963), v ktorej sa venoval práve otázkam vzťahu v sociálnej terapii. Ona sama cituje z tejto práce nasledovne „Vztah v sociální terapii je dynamickou interakcí citů a postojů mezi pracovníkem a klientem. Interakce má pomoci klientovi, aby docílil lepšího přispůsobení svému prostředí (Biestek, 1963, s. 12).

Sociální pracovníce stává se součástí společenského života svěřencova. Působí na něho nikoli svými vnějšími projevy, nýbrž vnitřním obsahem celé své osobnosti. A nej to. Sama se účastní změn, jichž docílila v životě svěřencově. I ona se jimi mění.“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 84). V súvislosti s tým autori poukazujú na fakt, že „*Sociální případ nelze rozřešiti, dokud postrádá víry v sebe, víry ve svou soběstačnost. Do té doby možno jeho bolesti toliko utišovati podporami a dary. Dokud nařiká a obviňuje kdekoho, dokud jest nespravedlivý a zlý, není možno pomýšleti na trvalou pomoc. Teprve když se rozbřeskne v jeho duši světlo a tušení, že má dosti síly, aby si pomohl, možno doufati v obrat k lepšímu.*“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 89). Túto tézu hlbšie rozvíja aj v práci *Výchovná sociální terapie* (1973), kde na podklade vlastných praktických skúseností objasňuje, čo je podstatou prevýchovy realizovanej v rámci sociálnej terapie. „*V převýchově bylo nutné, aby klientka získala nové zkušenosti a potřebné vědomosti. Avšak otázka sociální terapie se javila složitější. Nešlo jen o konkrétní zkušenosti, které byly nahrazené v novém výchovném prostředí, šlo též o citovou a sociální proměnu klientčinych vnitřních vztahů, které byly vývojově porušeny. Klientky také nebyly schopné reálně vidět svoji situaci a kriticky posoudit nutnost nápravy. Byly pod vlivem narušeného vývoje, takže se nedovedly rozumnou cestou správně orientovat. Realizace vztahů byla tedy vedle výchovy též otázkou terapie, k výchovnému vedení přistupovala tudíž i nutnost psychologické terapie.*“ (Krakešová, 1973, s. 25).

Krakešová upozorňuje na význam dôkladne stanovenej sociálnej diagnózy, od ktorej sa odvíja vlastná terapeutická aktivita sociálneho pracovníka. Pričom už vo fáze prípravy terapeutického plánu musí sociálny pracovník zvažovať aj **prostriedky**, ktoré chce v rámci sociálnej terapie použiť. „*Patří mezi ně nejružnější psychologicko výchovné příležitosti jako je buď přímé vyličení podobných případů, nebo jejich poznání četbou knih a časopisů, návštěvou vhodných divadelních her nebo filmů apod.*“ (Krakešová, 1973, s. 78).

Medzi ďalšie prostriedky používané v procese sociálnej prevýchovy zaradila Krakešová (1973):

- uvoľnenie, cieľom ktorého je odstránenie vnútorného napätia klienta,
- vonkajšia technická a hmotná pomoc,
- vlastné klientovo uspokojenie.

Arzenál prostriedkov používaných vo výchovno-sociálnej terapii tak Krakešová-Došková doplnila o vzdelávanie. V jej teórii sa stretneme tiež s ukladáním úloh, ktoré má klientka riešiť. Okrem toho odporúča do procesu výchovno-sociálnej terapie zaradiť tiež rekreačné aktivity a relaxáciu klientov. Krakešová-Došková očakáva, že sociálny pracovník má „*mysl pro psychologickou únosnost výchovných lekcí*“ (Krakešová-Došková, 1973, s. 118).

Vracajúc sa k práci Psychogeneze sociálních případů, v ktorej sa venovala aj rozdeleniu klientov do základných skupín píše: „*Z hlediska výchovné terapie mělo sociologické roztrídění podle příčin deformací pro výchovnou terapii velký význam. Stalo se vodítkem po obsahové i metodické stránce pro výběr zkušeností a výchovných příležitostí, kterých se mělo klientovi dostat. Bylo jasné, že převýchova klientů, jejichž nesamostatnost a závislost vznikla jejich fyzickým vykořisťováním a útlakem, musela se zaměřit na zkušenosti k jejich osamostatnění. Výchovný program musel obsahovat zkušenosti emancipující klienta z jeho závislosti. Právě tak bylo zřejmé, že převýchova klientů neadaptovaných musela vést k jejich přizpůsobení se životu podle stávajícího životního stylu společnosti. Musela obsahovat zkušenosti, vedoucí k tomu, aby se seznámili se společenskými pravidly a předpisy a dobrovolně se jim přizpůsobili, když poznali ve vlastním případě jejich prospěšnost.*“ (Krakešová, 1973, s. 79). Na základe diagnózy je potrebné voľiť rozdielne prístupy a to buď citovo pozitívny alebo

citovo negatívny - teda výchovné prostredie má klientke sprostredkovať takú emociálnu a sociálnu skúsenosť, ktorú klient potrebuje pre korekciu svojich predchádzajúcich zážitkov.

Krakešová samotný proces výchovného pôsobenia delí na dve časti a to na časť metodickú, kedy sociálny pracovník uvažuje a volí metódy, ktoré v procese výchovnej sociálnej terapie použije. Tieto metódy sú zamerané práve na tvorbu výchovného prostredia, ktorého hlavným cieľom je získanie klientovej dôvery a jeho ochoty k spolupráci. Po tejto časti nasleduje časť osvetovo-vzdelávacia. Ako argumentuje Krakešová, klient „*potrebuje doplniť radu konkrétnych poznatkov, ktorých se mu v jeho vývoji nedostalo.*“ (Krakešová, 1973, s. 113).

V rámci procesu výchovnej sociálnej terapie je potrebné, aby sociálny pracovník pravidelne sledoval a prehodnocoval vlastnú prácu s klientom, v súvislosti s tým navrhuje klásť si nasledovné otázky:

- a) Aké výchovné metódy v kontexte klientovej diagnózy je možné pokladať za vhodné pre výchovno-terapeutické pôsobenie na klienta?
- b) Aké boli zvolené výchovné lekcie a ako prebehla ich realizácia a aké výchovné príležitosti boli použité s cieľom rozvíjať klientovo kritické myslenie/kritické nazeranie na vlastný problém?
- c) Aké skúsenosti citového obsahu mali na klientku vplyv?
- d) Aké výchovné príležitosti, poučenia a úlohy sociálny pracovník použil aby doplnil klientove skúsenosti po stránke sociálnej, kultúrnej a technickej, ktoré klientka potrebovala pre svoj nový vývoj?
- e) Či výchovné skúsenosti tvorili jednotný celok a viedli k vyriešeniu problému? (Krakešová-Došková, 1973, s. 118).

4 SLOVENSKO A VÝCHOVNÁ SOCIÁLNA TERAPIA

Organizácia a riadenie vzdelávania v Československu po roku 1948 nadviazalo na predvojnový systém, ktorý bol založený na centrálnom riadení celého školstva. Je pravda, že tento spôsob organizácie umožňoval v období rokov 1918 - 1948 určitú diverzifikáciu, ale napr. aj cirkevné školy museli akceptovať požiadavky na daný stupeň vzdelávania určený ministerstvom. Ministerstvo školstva vydalo aj osnovy pre vzdelávanie na tzv. ženských školách, alebo na školách, ktoré realizovali o. i. aj prípravu budúcich sociálnych pracovníčok. Popri centrálnom riadení školstva, ktoré určovalo osnovy vzdelávania, bol súlad medzi Čechmi a Slovenskom následkom nedostatku odbornej literatúry a preto sa aj na Slovensku používali české učebnice, či iné texty. V období do roku 1940 sa tak príprava sociálnych pracovníkov realizovaná na Ústave M. R. Štefánika zameriavala na oblasť prípadovej sociálnej práce, čo potvrdzuje aj nasledovný text: „*Rovněž obě sociální školy získaly si zásluhu o uvedení individuální práce sociální do praktického provádění sociální péče tím, že zařadily mezi učebné předměty teoretické přednášky i praktická cvičení v individuální práci pod názvem konkrétní péče sociální.*“ (Krakeš, Krakešová, 1934, s. 106). V poznámke pod čiarou Krakešovi konkretizujú o ktoré dve školy ide. Jednou bola Vyšší škola sociální péče v Prahe a druhou bol Ústav M. R. Štefánika v Turčianskom sv. Martine. Teda priamo Krakešová-Došková potvrdila, že príprava sociálnych pracovníkov na Slovensku ide v súlade so vzdelávaním v českej časti republiky.

Zásahy do vzdelávania v oblasti sociálnej práce po februári 1948 sa rovnako dotkli oboch častí republiky. Po uzavretí vysokoškolského vzdelávania existovalo v ČSSR len 4-ročné domaturitné štúdium, ktoré bolo v roku 1962 nahradené dvojročným

pomaturitným štúdiom sociálno-právnym (Charvátová, 1987, Kováčiková, 2010). Školy sa otvárali paralelne na území oboch republík, pričom sa vo výuke používali tie isté učebnice. Sme preto oprávnení predpokladať, že čo do obsahu vzdelávania neboli rozdiely v závislosti od časti krajiny, kde sa vzdelávanie realizovalo.

Istý rozdiel je možné predpokladať v odbornej pripravenosti žiačok, ktoré mali možnosť dostať sa počas svojej praxe do kontaktu s Mariou Krakešovou-Doškovou, alebo s niektorou jej spolupracovníčkou, ktorá sa podieľala na výskumnej činnosti Krakešovej. V tomto prípade by však išlo len o pomerne úzky okruh žiačok študujúcich priamo v Prahe. Praktický výkon v oblasti sociálnej starostlivosti bol v nasledovných rokoch ovplyvňovaný prostredníctvom metodík, ktoré vydávalo rezortné ministerstvo práce a sociálnych vecí. Metodiky boli záväzným postupom pri práci s konkrétnou klientskou skupinou a ich dodržiavanie v praxi sa prísne sledovalo.

Začiatkom 70. rokov pracovala Krakešová-Došková ako poradkyňa na ministerstve práce a sociálnych vecí a preto sme oprávnení predpokladať, že ona sama priamo participovala na tvorbe metodík, ktoré ministerstvo práce v tomto období vydávalo. Navyše vydanie práce *Výchovná sociálna terapia* bolo realizované za priamej podpory ministerstva, ktoré malo záujem na tom, aby sa s myšlienkami Krakešovej-Doškovej mohli oboznámiť aj študenti a študentky v celom Československu. Teoretické poznatky tak boli známe v celej republike. Otázkou zostáva, nakoľko bola táto teória v praxi aplikovaná, keďže po roku 1948 začal v ČSSR postupne prevládať administratívny prístup, ktorý minimalizoval prax prípadovej sociálnej práce.

Na strane druhej, ani Krakešová-Došková nepokladala za potrebné aplikovať výchovnú sociálnu terapiu na všetkých klientov. V svojej práci *Výchovná sociálna terapia* aplikuje tento prístup výlučne na ženy – matky, ktorých poruchy sociálneho fungovania boli zapríčinené radou negatívnych skúseností z ich detstva. Tento prístup je možné nájsť nielen v dobovej odbornej literatúre pred rokom 1990, ale aj v praktickom výkone sociálnych pracovníkov, predovšetkým sociálnych kurátorov. V súlade so vtedajším stavom poznania v prípade problematického vývoja detí v rodine sa odborníci primárne zameriavali na matku. Aj pri snahe o sanáciu rodinného prostredia sa sociálna práca orientovala práve na matky (napr. Charvátová, 1987).

V rozpore s jej snahou o nápravu patologického fungovania rodiny Krakešová-Došková podcenila potrebu výchovnej sociálnej terapie s deťmi. „*Citová deprivácia je smérodlatný faktor pro volbu psychologické složky ve výchovné práci s klientem. Nicméně citová deprivácia dítěte jako taková – tedy jak obtíže nevysvětlený vliv – neměla pro sociální terapii význam*“ (Krakešová-Došková, 1973, s. 30). Krakešová-Došková sa pritom odvoláva na prácu Langmeiera a Matějčka *Psychická deprivácia v dětství* (1968), v ktorej autori uvádzajú „*Psychická deprivácia je psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.*“ (In: Krakešová-Došková, 1973, s. 150). Krakešová-Došková tak nereagovala predovšetkým na výzvy prof. Matějčka o čo najskoršiu pomoc deťom, ktoré vykazujú znaky psychickej deprivácie. V 70. rokoch minulého storočia pritom už boli známe pozitívne výsledky pri eliminácii psychickej deprivácie u detí a mládeže. V metodikách, ktoré boli spracované začiatkom 70. rokov 20. storočia na ministerstve práce, sa však už nachádza aj usmernenie pre prácu s delikventnou mládežou.

Sociálna práca medzi rokmi 1948-1989 nebola vykonávaná vždy sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami, ktorí by mali adekvátne vzdelanie v tomto odbore a preto ani nie je možné očakávať, že by všetci, ktorí vykonávali praktickú sociálnu

prácu mali poznatky o teórii Marie Krakešovej-Doškovej. Praktický výkon sa v tom období riadil už spomínanými metodickými pokynmi ministerstva práce a sociálnych vecí. Tieto metodiky, ale aj iné organizačno-pracovné postupy vydávané ministerstvom, boli v súlade s teoretickými základmi prípadovej sociálnej práce. Vzhľadom na fakt, že dodržiavanie odporúčaných metodických postupov bolo kontrolované krajským národným výborom a následne samotným ministerstvom je možné konštatovať, že aj v slovenskom prostredí sa v praxi aplikovala výchovno-sociálna terapia.

ZÁVER

Z uvedených informácií je zrejmé, že téma sociálnej terapie bola pre Krakešovú-Doškovú celoživotnou témou. Už prvou prácou, ktorú publikovala spoločne s manželom, sa snažila československej odbornej obci predstaviť subjekt – sociálny prípad, okolo ktorého sa koncentruje celá sociálna starostlivosť, ktorá je cieľom sociálnej práce. Človek v problémoch, ktoré nedokáže zvládnuť vlastnými silami, sa stal ústredným bodom jej záujmu. Predbiehajúcu dobu deklarovala, že pre správne poznanie a porozumenie sociálnemu prípadu je nevyhnutné poznať aj jeho rodinu (Krakeš, Krakešová, 1934; Krakešová, 1946, 1973). Rodinu chápe ako jeden celok, v rámci ktorého majú veľký význam pre správne formovanie jedinca práve vzťahy medzi členmi rodiny a rodinná atmosféra. Na rodinnú atmosféru má vplyv jej sociálny status a širšie prostredie, v ktorom rodina žije (Krakešová, 1946). Tieto prvky je možné nájsť aj v systémovej sociálnej práci, ktorej prvky sa začali postupne postulovať už v 30. rokoch minulého storočia.

Za zamyslenie stojí skutočnosť, že jej začiatkom 70. rokov bol umožnený návrat do verejného života. Ak by Krakešová-Došková nebola prostredníctvom svojej praktickej sociálnej práce v kontakte s praxou a prostredníctvom svojich bývalých študentiek stále angažovaná vo výskume sociálnej práce, jej návrat by bol minimálne problematický, ak nie nemožný. Skutočnosť, že začiatkom 70. rokov bola prizvaná, aby na ministerstve práce pôsobila ako poradkyňa, je možné označiť ako nevyslovenú rehabilitáciu Krakešovej-Doškovej a zároveň to bol zrejme aj impulz pre vydanie dvojdielnej práce *Výchovná sociálna terapia* v roku 1973 (Krakešová, Kodymová, Brnula, 2019). V niektorých prácach napr. u Novotnej, Schimmerlingovej (1992) nachádzame tvrdenie, že vydanie tejto práce bolo možné vďaka politickému uvoľneniu, ktoré nastalo v 70. rokoch. Domnievame sa, že toto tvrdenie celkom nezodpovedá realite, keďže 25.-29. mája 1971 sa uskutočnil XIV. zjazd KSČ, ktorý definitívne zastavil obrodné procesy spustené v rokoch 1967-1968 a v rámci Československa spustil neslávne známy proces normalizácie.

Dôvody návratu Krakešovej – Doškovej by sme spájali skôr s narastajúcimi sociálno-patologickými javmi predovšetkým u mládeže a s potrebou vlády reagovať na tento trend. V prospech návratu Krakešovej-Doškovej a umožnenie publikovania jej práce mohla rozhodnúť tiež skutočnosť, že Krakešová od začiatku jasne deklarovala, že jej chápanie prípadovej práce individuálnej sa striktne orientuje na jedinca a jeho rodinu s cieľom pomôcť im porozumieť prečo prichádza k problémom v ich sociálnom fungovaní a **naučiť ich ako majú správne fungovať v tých ekonomických podmienkach, ktoré sú charakteristické pre ich sociálne postavenie**. Názor, ktorý prezentovali manželia Krakešovi v práci *Sociálny prípad, že sociálna práca individuálna sa výhradne stará o jednotlivé sociálne prípady a „Neodstraňuje ani nezmenšuje hospodárske a sociálne nedostatky platného svetového rádu.“*

(Krakeš, Krakešová, 1934, s. 12), si udržali celé obdobie. Práce Marie Krakešovej-

Doškovej tak mohli byť akceptované aj komisiami zriadenými pri ministerstve školstva, ktoré prehodnocovali obsahy všetkých publikácií z hľadiska politickej škodlivosti. Jej práce boli politicky neutrálne a odborne sa pohybovali na úrovni vtedajšej svetovej literatúry, čo ich robilo atraktívnymi a použiteľnými aj po roku 1990.

Krakešová-Došková na základe kvalitnej znalosti súdobej odbornej literatúry, vlastnej praxe a vlastnej výskumnej práce postupne vytvorila ucelený teoretický komplex, ktorý má nárok byť označený ako originálna teória prípadovej sociálnej práce, ktorá má výrazný interdisciplinárny základ. Krakešová-Došková opakovane poukazuje na prínos psychologických poznatkov pre prácu s klientom, sama však nenazýva a ani nechápe svoju teóriu ako psychologickú, o čom svedčí aj používanie terminologického spojenia výchovná sociálna terapia.

POĎAKOVANIE

Príspevok vznikol v rámci projektu KEGA 009UCM-4/2021 Dejiny slovenskej sociálnej práce.

POUŽITÉ ZDROJE

- BALOGOVÁ, Beáta. 2016. Metodologické inšpirácie rodinnej terapie Virginie Satirovej pre socioterapiu. In: *Journal socioterapie*. 2(1-2): 6-9.
- BALOGOVÁ, Beáta. *Socioterapia v sociálnej práci*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- BALOGOVÁ, B., HAMADEJ, M., PÍŽOVÁ, L. 2018. (Socio)terapie v sociálnej práci – nejednoznačný teoretický koncept. In: *Kontakt*, XX(3): 301-310.
- BOSÁ, Monika. 2016. Metodologické aspekty feministickej terapie ako inšpirácia pre socioterapiu v sociálnej práci. In: *Journal socioterapie*. 2(1-2):24-27.
- BRNULA, P., KODYMOVÁ, P., MICHELOVÁ, R. 2014. *Marie Krakešová. Priekopníčka teórie sociálnej práce v Československu*. Bratislava: IRIS, ISBN 9788089726004.
- CHARVÁTOVÁ, Dagmar. 1987. *Metody sociální práce I. pro střední školy sociálně právní*. 4. vyd. Praha : SPN. 148 s. R. č. 14-219-87.
- GARRAGHAN, G. J. 1946. *Guide to Historical Method*. New York: Fordham University Press
- KLIMENTOVÁ, Eva. 2013. *Sociální práce: teorie a metody I : studijní text pro kombinované studium*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s.50-59. ISBN 978-80-244-3439-1.
- KODYMOVÁ, Pavla. 2015. *Historie české sociální práce v letech 1918-1948*. Praha: Univerzita Karlova, ISBN 978-80-246-2256-9.
- KRAKEŠOVÁ, M., KODYMOVÁ, P., BRNULA, P. 2019 *Sociální kliniky. Z dějin sociální práce a sociálního školství*. Praha: Univerzita Karlova, ISBN: 9788024643007.
- KRAKEŠ, J., KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, M. 1934. *Sociální případ*. Praha: Organizace sociálních pracovníků.
- KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, Marie. 1946. *Psychogenese sociálních případů. O vzniku sociální úchylnosti*. Praha: Nakladatelství Nová Osvěta v Praze.
- KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, Marie. 1948. *Úvod do praxe na sociálních klinikách*. 1.vyd., Sociální fakulta VŠPS, 1948.
- KRAKEŠOVÁ, Marie. *Výchovná sociální terapie 1. díl*. Organizační a tiskové oddělení Ministerstva práce a sociálních věcí ČSR, 1973. ISBN neuvedené.

- KRAKEŠOVÁ, Marie. *Výchovná sociální terapie 2. díl*. Organizační a tiskové oddělení Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, 1973. ISBN neuvedené.
- KRÁLÍK, J. 1986. Lázně Toušeň- Známi rodáci [online]. [2022-10-10]. Dostupné z: <http://www.laznetousen.cz/rservice.php?akce=tisk&cislocclanku=2007100011#mkrake>.
- KVAŠŇÁKOVÁ, L. 2016. Potenciál rodinných centier ako priestoru pre výkon socioterapie s ohrozenými rodinami. In: *Journal socioterapie* [online]. II.(1,2): 17-21. [2022-9-11]. Dostupné z: <http://socialnapraca.weebly.com/268asopis-socioterapia.html>.
- LEE, P. R. 1923. A study of social treatment. *The Family*, IV(8):191-198. Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/104438942300400801>.
- LEVICKÁ, J., K. LEVICKÁ, K. *Prípadová sociálna práca – zrod a rozvoj*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN: 978-80-7435-574-3.
- LEVICKÁ, Jana. 2002. *Metódy sociálnej práce*. Trnava: FZaSP TU. ISBN: 80-89074-38-3.
- LEVICKÁ, Jana. 2008. *Na ceste za klientom*. Trnava: Oliva. ISBN: 978-80-89332-03-8.
- MÁTEL, Andrej. 2013. *Metódy a prístupy v sociálnej práci*. Nitra: FSVaZ UKF; 2013.
- MÁTEL, A., HARDY, M., BACHYNCOVÁ GIERTLIOVÁ, D. 2015. *Teórie sociálnej práce a metódy sociálnej práce II*. m.n: Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce. ISBN 978-80-971445-7-9.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0211-0.
- NAVRÁTIL, Pavel. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001,s.43-48. ISBN 80-903070-0-0. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:e2fb3600-029e-11e4-9789-005056827e52>.
- NAVRÁTIL, KŘÍČKOVÁ. 2020. *Vybrané přístupy v sociální práci*. In: Is.muni [online]. [2022-10-25]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1423/podzim2016/SPR703/um/TMSP_22_10_2016.pdf?fbclid=IwAR3Tg3Voqm0cQsuRuQT_ZMRIxLnn4z3LN0kvgRuk0wT331OZxSukqSzJylQ.
- NOVOTNÁ, Věra a Věra SCHIMMERLINGOVÁ. 1992. s.31-33. *Sociální práce její vývoj a metodické postupy*. Praha: Univerzita Karlova. ISBN 80-7066-483-5.
- SOTONIAKOVÁ, Eva. 2005. *Teorie a metody sociální práce*. Ostrava: FF OSU. ISBN 60-7368-118-8.
- ŠLOSÁR, Dušan a kol. 2017. *Teórie sociálnej práce a vybrané klientske skupiny*. Košice: FF UPJŠ, ISBN:978-80-8152-577-3.
- ŠOLTÉSOVÁ, D., BOSÁ, M., BALOGOVÁ, B. 2016. Socioterapia a jej vymedzenie. *Journal socioterapie*. 2015;1(1):9–16.
- WOODS, M.E. HOLLIS, F. 1990. *Casework – a psychosial therapy*. New York: McGraw-Hill.

Kontakt

prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD. (jana.levicka@ucm.sk)

Katedra sociálnej práce

FSV UCM v Trnave

Bučianska 4/A, Trnava, 917 01